

พระรูปหมู่พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์

เมื่อปีชวด จัตุราชก จุลศักราช ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๙๕) นั้น ฝนน้อย ข้าวแพง ถึงเกวียนละ ๘ ตำลึง แม้ในเดือน ๖ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ ฝนก็ยังตกน้อย อยู่ไม่พอที่จะทำนา เป็นเหตุให้ผู้คนวิตกกังวลว่าข้าวจะยากหามาจะแพง มากกว่าเมื่อปีชวด

แต่แล้วก็มีเหตุให้ประชาชนได้ตื่นเต้นดีใจ ด้วยมีข่าวมงคลจากพระ สุนทรราชวงศ์ เจ้าเมืองยโสธรบอกลงมาเมื่อเดือน ๘ ปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ ว่า ได้คล้องช้างเผือกได้ที่ป่าฉมดตะนอย แขวงท่าลาดปากแม่น้ำโขง ตั้งแต่วันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๕ บัดนี้ฝึกหัดเป็นที่เรียบร้อยแล้วจะได้นำลงมาถวาย ก็ช้างเผือกนั้นถือเป็นสัตว์มงคลมาแต่โบราณกาล เมื่อมาสู่บ้านเมืองใดก็ย่อม นำความอุดมสมบูรณ์มาให้

แพช้างเผือกได้ล่องมาถึงกรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้มีการสมโภชใน พระบรมมหาราชวังที่ศาลาหน้าโรงช้าง ขึ้นระวางเป็น **พระวิมลรัตนกรีนีสุท**

ศรีสรรเพชญ์พิเศษ

เป็นช้างเผือกเชือกแรกที่ได้ในสมัยรัชกาลที่ ๔

หลังจากพระวิมลรัตนกริณีฯ มาถึงกรุงเทพฯ ได้ ๒ เดือน พอถึงเดือน ๑๐ แรม ๓ ค่ำ วันอังคาร ปีมะลู (วันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๓๕๖) สมเด็จพระนางรำเพยภมราภิรมย์ (ซึ่งเป็นพระเจ้าหลานเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นพระบุตรกรมหมื่นมามาตยาพิทักษ์ราชโอรสผู้ใหญ่) ได้ประสูติพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง

เหตุการณ์ในตอนนี้มีเรื่องเกร็ดที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศทรงบันทึกไว้ว่า “ทูลหม่อมทรงเล่าให้เราฟังว่า พระแสงไม้ด่างองค์หนึ่งมีปล้องทองคำนั้น ทูลหม่อมบุ๋มทรงพระสุบินว่า ทูลหม่อมทรงคลานออกมาจากพระแสงองค์นั้น มาเกาะอยู่ที่พระอังสาทูลหม่อมบุ๋ม แล้วทูลหม่อมก็ประสูติ”

ตามเรื่องก็คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ตรัสเล่าให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฟังว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระสุบินว่า พระองค์ (รัชกาลที่ ๕) ทรงคลานออกมาจากพระแสงไม้ด่างองค์หนึ่งมีปล้องทองคำแล้วมาเกาะอยู่ที่พระอังสา (บ่า) ของรัชกาลที่ ๔ แล้วต่อมาพระองค์ (รัชกาลที่ ๕) ก็ประสูติ

ในหนังสือเทศนาในการพระราชพิธีทวีกาภิเษก เมื่อ ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) ได้พรรณนาถึงเหตุการณ์ตอนนี้อย่างหนึ่งว่า “จำเดิมแต่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ประสูติจากพระครรภ์กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราธิบดี สมเด็จพระบรมราชชนนี ในขณะนั้นฝนตกใหญ่ ท้องถนนแลชลในพระบรมมหาราชวังน้ำซังล้นเกือบถึงเข่า สมเด็จพระบรมชนกนาถเจ้าเสด็จพระราชดำเนินผ่านน้ำฝ่าฝนลงยังพระตำหนักที่ประสูตินั้น ด้วยกำลังที่ทรงพระปราโมทย์ โปรดให้เจ้าจอมมารดาปราง และสนมเอก รัชกาลที่ ๒ รับพระองค์ แลให้เจ้าจอมมารดาแพ อันเป็นพระสนมเอกของพระองค์เบิกพระโอรสด้วยกษีรรสเพื่อจะให้เป็นพระเกียรติยศและเป็นสวัสดิมงคล

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาพระราชโอรสที่
ประสูติใหม่นี้ยิ่งนัก โปรดฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์เสนาบดีสมโภช แล้วพระ
บรมวงศานุวงศ์เสนาบดีจึงเข้าชื่อกันกราบทูลว่า ทุกวันนี้เจ้าฟ้าก็ไม่มีเหมือน
แต่ก่อน ขอให้ยกเป็นเจ้าฟ้าจะได้สมเอยังอย่างแต่โบราณมา ได้ทรงทราบคำ
ปรึกษากราบทูลดังนั้นแล้ว ก็พระราชทานพระนามว่า **เจ้าฟักจุฬาลงกรณ์**

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์

การที่ได้ช้างเผือกมาจากเมืองยโสธรแล้วฝนตกกับเมื่อใกล้วันพระราชสมภพฝนได้ตกทำใหญ่อยู่ถึง ๓ วัน ทำให้ความแห้งแล้งหมดไป ราคาข้าวก็ลดลง ในจดหมายเหตุบัญชีน้ำฝนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ได้ทรงบันทึกไว้ในปีฉลู พ.ศ. ๒๓๙๖ มีความตอนหนึ่งว่า “ปีนี้น้ำมาก ฝนมาก ฝนปีนี้ตกผิดสังเกตเป็นสองตอนก่อนสารทนั้นแล้ง หลังสารทนั้นชุก ตกก็ใหญ่ๆ ผิดกว่าทุกปีราคาข้าวถอยลงเกวียนละ ๕ ตำลึง”

ด้วยเหตุนี้จึงได้นับถอยยกย่องกันว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ และพระวิมลรัตนกริณีเป็นสิริในการพระราชพิธีพืชมงคลศัสตร์

ในรัชกาลที่ ๔ นั้น ถ้าปีใดฝนแล้งถึงต้องทำพิธีพืชมงคลศัสตร์แล้ว ก็โปรดให้ทรงแต่งพระวิมลรัตนกริณีด้วยเครื่องคชาภรณ์ออกยืนแทน และให้เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์แสดงไปในการพิธีด้วย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ถึงเรื่องนี้ไว้ในหนังสือพระราชพิธี ๑๒ เดือนตอนหนึ่งว่า

“วิธีขอฝนล่วงหน้า ซึ่งเกิดขึ้นในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือแท่นพระวิมลรัตนกริณี พระวิมลรัตนกริณีนี้ลงมาถึงกรุงเทพฯ ในปีฉลู เบญจศก สมัยเดียวกับปีข้าพเจ้าเกิดนั้น ในวันที่แท่นเข้ามาในโรงสมโภชในพระบรมมหาราชวังฝนก็ตกมากอีกครั้งหนึ่ง จึงต้องเป็นพนักงานขอฝนด้วยอีก

การที่ให้ไปขอฝนนั้นคือแต่งเครื่องทองแถบกลมมีกระบวนแห่อย่างช้างเผือกลงน้ำในเวลาสมโภช แห่ออกจากในพระบรมมหาราชวังไปยืนแทนผูกตะลุ่มที่เกยหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เวลาบ่ายๆ ทุกวัน มีโปรดให้ข้าพเจ้าไปรดน้ำบนเกยครั้งหนึ่ง จะเป็นด้วยเหตุใด พระราชประสงค์อย่างใดไม่ทราบเลย เพราะเวลานั้นยังเด็กอยู่”

พระตำหนักเดิมอันเป็นมงคลสถานที่พระบรมราชสมภพและเสด็จประทับอยู่เมื่อทรงพระเยาว์นั้น แต่เดิมเรียกกันว่า “ตำหนักตึก” ซึ่งเดิม

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นถวายเป็นที่ประทับของ สมเด็จพระศรีสุลาลัย พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ครั้นสมเด็จพระศรีสุลาลัยสวรรคตแล้ว ได้พระราชทานแก่พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงละม่อม ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ มีรับสั่งให้สมเด็จพระนางรำเพยภมราภิรมย์เสด็จมาประทับที่พระตำหนักนี้^๑

เมื่อสมเด็จพระนางรำเพยภมราภิรมย์ประสูติสมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่คือเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์นั้น พระยาอิศรานุภาพ (ขุนแผนน้อย) ผู้เป็นพระญาติในพระชนนีแห่งสมเด็จพระนางรำเพยภมราภิรมย์มีความยินดีส่งพระนมปริกบุตรซึ่งเป็นภรรยานายเสถียรรักษา (เทียบ) และเพิ่มมีบุตรคนแรกในปีนั้นเข้าไปถวาย สมเด็จพระนางฯ ก็โปรดให้เป็นพระนมเอกในเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยด้วยเป็นพระญาติ แลมีอัครยาคัymarยาห์เรียบร้อยดี^๒

นอกจากนี้ผู้ที่ได้เป็นพระพี่เลี้ยงประทับประคองเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มาแต่แรกประสูติอีกคนหนึ่งก็คือ พระยาไชยสุรินทร์ (เจียม เทพหัสดิน) บุตรพระยาราชภักดี (ช้าง) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนับถือว่า พระยาราชภักดีเป็นหม่อมราชวงศ์ (เป็นบุตรหม่อมเจ้าฉิมในกรมหลวงเทพหริรักษ์)^๓

ในหนังสือเทศนาในการพระราชพิธีทวธิราชภิเษกได้พรรณนาถึงเหตุการณ์เมื่อทรงพระเยาว์ไว้ตอนหนึ่งว่า

“ครั้นเมื่อปีเถาะสัปตศก จุลศักราช ๑๒๑๗ (พ.ศ. ๒๓๕๘) เสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนพยุหยาตราขึ้นไปประทับ ณ บ่อมเพชร กรุงทวารวดีโบราณ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้ามีพระชนมายุหยั่งเข้า ๓ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดให้เสด็จโดยเรือพระที่นั่งศรีประกอบชื่อนุชบกพิศาล สมเด็จพระบรมราชชนนีเสด็จเรือพระที่นั่งพินามอัมรินทร์แยกลำกันไปในลำดับ ภายหลังเรือพระที่นั่ง หน้ากระบวนพระประเทียบ

ครั้นเมื่อปีมะโรง อัฐศก จุลศักราช ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๕๙) เสด็จ

พระราชดำเนินเมืองสมุทรสงครามแลเมืองราชบุรี ครั้งนั้นพระชนมายุสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้ายังเข้า ๔ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดให้ทรงทอดพระอุณาโลม มีเรือตั้งนำแลตำรวจแห่หอกเป็นปฐม เพื่อจะให้ใต้ทรงรับพระเกียรติยศโดยนิยม ในลำนํ้าอันเดียวกันกับที่พระองค์ได้ทรงรับครั้งแรกเมื่อเสด็จออกไปรับครุฑมาศ”

ตรงนี้เห็นสมควรขยายความสำหรับผู้ที่ไม่ได้อ่านพระราชพงศาวดารจะได้เข้าใจดีขึ้น คือเมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๘ ในรัชกาลที่ ๒ พวกมอญเมืองเกาะตะมะ

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าจุฑามณี และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์

ถูกพม่ากดขี่ จึงพร้อมใจกันจับกรมการพม่าฆ่าเสีย แล้วพากันอพยพ
ครอบครัวเข้ามาเมืองไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จขึ้นไปรับคร่อมอัญที่เมืองนนทบุรี ส่วน
ทางเมืองกาญจนบุรีโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ คุณ
ไพบูลย์ไปรับ ซึ่งในเวลานั้นเจ้าฟ้ามงกุฎฯ มีพระชนมายุได้ ๑๑ พรรษา การ
ที่เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เสด็จพระราชดำเนินทางกระบวนเรือดังกล่าวข้างต้น
จึงเหมือนเมื่อครั้งเจ้าฟ้ามงกุฎฯ (รัชกาลที่ ๔) พระบรมราชชนกเสด็จออกไป
รับคร่อมอัญครั้งนั้น

ครั้นเมื่อเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์มีพระชนมายุได้ ๕ พรรษาได้เกิดเหตุ
วิปโยคครั้งใหญ่ขึ้น ด้วยสมเด็จพระบรมราชชนนีได้ประชวรพระยอดเม็ด
เล็ก ทรงพระกาสะเป็นพระโลหิตติดระคนเสมหะและเสด็จสวรรคตในเวลา
เมื่อพระชนมายุเพียง ๒๘ พรรษา ณ วันจันทร์ เดือนสิบ ขึ้นห้าค่ำ ปีมะ
ศักราช จุลศักราช ๑๒๒๓ (วันที่ ๙ กันยายน ๒๔๐๔) ดังได้กล่าวไว้แล้ว
ในหนังสือ “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ พระเจ้ากรุงสยาม” ของผู้เขียน

เมื่อโปรดให้ตั้งพระเมรุมาศขนาดใหญ่ยอดปรางค์อย่างโท ณ ท้อง
สนามหลวงเสร็จแล้ว มีการฉลองพระบรมธาตุและพระบรมอัฐิคืนกับวันหนึ่ง
จึงเชิญพระบรมศพสู่พระเมรุโดยกระบวนแห่ประกอบพระโกศทองใหญ่
ทรงพระมหาพิชัยราชรถ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ และ
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจาดุรนต์รัศมี (กรมพระจักรพรรดิพงศ์) ทรง
พระราชยานกงโยงแลไปรัชช้าวตอก (การไปรัชช้าวตอกเป็นประเพณีโบราณ
ผู้เป็นบุตรจะหิบบ้างตอกในพานที่ละดอก ทั้งไปทางขวาและทางซ้ายสลับ
กันไปตลอดทางจนกว่าจะถึงเมรุ) นำพระบรมศพเชิญขึ้นตั้งเหนือแว่นฟ้า
ทองคำ มีการบำเพ็ญพระราชกุศล แลมหรสพสมโภช ๓ วัน ๓ คืน (เมื่อเจ้า
ฟ้าจุฬาลงกรณ์เสวยราชสมบัติแล้วได้สถาปนาเลื่อนพระนามพระบรมอัฐิ
สมเด็จพระบรมราชชนนีขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเมื่อ
พ.ศ. ๒๔๑๑)

สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

เมื่อเหตุการณ์ได้แปรเปลี่ยนไปในขณะที่ยังทรงพระเยาว์อยู่เช่นนั้น พระองค์เจ้าละม่อม ซึ่งเป็นพระชนิษฐภคินีร่วมเจ้าจอมมารดาภิเษกมาตยาพิทักษ์ (พระชนกกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี) จึงทรงรับอภิบาล บำรุงข้างฝ่ายในแทนสมเด็จพระชนนี (ต่อมาเมื่อเสวยราชย์แล้วมีพระดำริว่า พระองค์เจ้าละม่อมได้ทรงอภิบาลอุปถัมภ์บำรุงบริรักษ์ดังหนึ่งสมเด็จพระราชชนนีตั้งแต่พระเยาว์มาจนถึงเวลาทรงพระเจริญวัย จึงทรงสถาปนา เป็นพระเจ้าบรมมหายัยิกาเธอ กรมพระสุทธาสิตนราชประยูร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระ กรมพระยาสุทธาสิตนราชประยูร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖

เชิงอรรถ

๑. พระตำหนักตึกนี้ต่อมาเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว “ทรงพระราชดำริว่า พระตำหนักเดิมนี้เป็นชัยภูมิมงคลสถานที่ประสูติของพระองค์ และเป็นที่สุดประทับสืบมาตามลำดับ มิได้มีผู้อื่นเข้ามาเจือปนถึงตลอดเวลาได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติได้เคยเสด็จประทับอยู่เป็นที่สบายแต่เดิมมา จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงสั่ง เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีเป็นแม่กอง พระยาสุรศักดิ์มนตรี จางวางมหาดเล็กเป็นกงสี พระยาเวียงในนฤบาล เป็นนายช่าง จัดการทำพระที่นั่งใหม่...องค์ข้างตะวันออกพระราชทานนามว่า พระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ องค์ข้างตะวันตกกว้างยาวสูงเท่ากันกับองค์ข้างตะวันออก พระราชทานนามว่า พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ” ในครั้งนั้นชักธงตราแผ่นดินที่พระที่นั่งแห่งนี้

นี้ ด้วยปรากฏว่าเมื่อวันที่ ๒๒ เมษายน ๒๔๑๙ เวลา ๑๗.๐๐ น. เกิดพายุพัดกล้า ฝนตกหนัก
ดินขาดลอยจากเสาไม้ติดที่พระมหาปราสาท

ครั้นต่อมาเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท จึงได้
เขียนเพชรและมุขพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ มุขพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติอก แล้วสร้าง
พระที่นั่งลงในศาลานั้น ส่วนที่เป็นห้องพระโรงกลาง สร้างสอดเข้าไปในระหว่างกลางพระที่นั่ง
มุลสถานบรมอาสน์และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ

ในกาลต่อมาพระที่นั่งองค์นี้ชำรุดทรุดโทรมมากยากที่จะรักษาไว้ได้ พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อแล้วสร้างพระที่นั่งสมมติ
เทวราชอุปบัติองค์ใหม่ขึ้นแทนเป็นตึกสองชั้นแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ เปิดใช้เป็นห้อง
พระราชทานเลี้ยงรับรองพระราชอาคันตุกะชั้นประมุขของประเทศได้เมื่อเดือนสิงหาคม
พ.ศ. ๒๕๐๐

๒. พระนมบริก เป็นบุตรพระยาอิศรานุภาพ (ขุนแผนน้อย) ราชินิกุลในรัชกาลที่ ๕
และเป็นมารดาเจ้าจอมมารดาเวดในรัชกาลที่ ๕ แลชวร้ายในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
กำแพงเพชรอัครโยธิน เกิดเมื่อวันที่พฤษภาคม ๑๕ ค่ำเดือน ๑๒ ปีชลา โทศก จ.ศ. ๑๑๙๒ ใน
รัชกาลที่ ๓ ที่บ้านบิดาอันตั้งอยู่ปากตะวันตรกระหว่างวัดอรุณราชวรารามกับภูมิจำเอน เมื่อ
อายุได้ ๒๐ ปี พระยาอิศรานุภาพบิดาซึ่งในเวลานั้นยังเป็นพระยาอนุรักษราชมนเฑียร มีความ
เมตตาปราณีนายเสถียรรักษา (เที่ยง) ปลัดวังซ้ายจึงได้จัดการวิวาห์มงคลยกพระนมบริกบุตร
ให้เป็นมารยานายเสถียรรักษา มีบุตร บุตรด้วยกัน ๙ คน ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อกรมสมเด็จพระ
เทพศิรินทรมหาตย์ ประสูติสมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ คือเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์
พระยาอิศรานุภาพผู้เป็นพระญาติในพระชนนีกรมสมเด็จพระเทพศิรินทรมหาตย์ มีความยินดี
ส่งพระนมบริกซึ่งเพ็งมีบุตรคนแรกในปีนั้นเข้าไปถวาย กรมสมเด็จพระเทพศิรินทรมหาตย์ก็
โปรดให้เป็นพระนมเอก และเป็นท้าววังพระราชหฤทัยด้วยเป็นพระญาติ แลมีอรรถาภัย
มารยาทเรียบร้อยดี ที่นับว่าประหลาดก็คือพระนมบริกได้มีโอกาสถวายพระนมสมเด็จพระ
พระราชโอรสและพระราชธิดาทั้ง ๔ พระองค์

ด้วยเหตุดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงยกย่องนับถือ
พระนมบริกว่าเป็นพระนมเอกผู้ใหญ่สืบมา แลในรัชกาลที่ ๕ นั้นเมื่อเวลาประสูติพระราชโอรส
แลพระราชธิดาครั้งใดก็โปรดเกล้าฯ ให้พระนมบริกได้มีหน้าที่สรงน้ำแลประทับประคองมา
แทบทุกพระองค์ พระนมบริกถึงแก่อนิจกรรมเมื่อวันที่ ๓๐ ตุลาคม ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔)

๓. พระยาไชยสุรินทร์ (เจียม เทพหัสดิน) เดิมได้ถวายตัวเป็นข้าหลวงเดิม ได้เป็น
พระพี่เลี้ยงตั้งแต่แรกเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ประสูติ ครั้นเมื่อตั้งกรมก็ได้เป็นขุนพิณบัตรพระชนาทร
เจ้ากรม ครั้นได้เสด็จเลลึงถวัลยราชสมบัติ โปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาไชยสุรินทร์ ผู้รักษา
พระคลังข้างที่และว่าพระคลังสวนและตึกเรือนโรงของหลวง ซึ่งให้คนเช่า พระยาไชยสุรินทร์
ป่วยเป็นโรคติดถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๒๕

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุพงษ์ไพศาล
และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอฯ ในสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

รับพระสุพรรณบัฏและการศึกษา

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เป็นพระราชปิโยรสของสมเด็จพระบรมชนกนาถมา แต่ทรงพระเยาว์ โปรดให้เสด็จอยู่ใกล้ชิดติดพระองค์เสมอ เพื่อจะได้มีโอกาสแนะนำสั่งสอนวิชาการต่างๆ บางครั้งก็ทรงใช้ให้ทำงานง่ายๆ แต่ยากในการปฏิบัติ เรื่องราวที่เกิดขึ้นในสมัยที่ยังทรงพระเยาว์นั้นเราทราบได้ยาก นอกจากจะได้ทรงบันทึกไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่องต่างๆ เช่นได้ทรงพระราชนิพนธ์ถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งมีพระชนมายุเพียง ๙ หรือ ๑๐ พรรษา ว่าได้ทรงรับใช้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในวันวิสาขบูชา ที่เสด็จไปนมัสการในหอพระบนหลังคาตัดพระที่นั่งภาคุมาศำรณูญ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ตอนหนึ่งว่า

“ข้าพเจ้าเคยถูกเกณฑ์ขึ้นไปจัดเครื่องนมัสการบนนั้น และยกของที่ตั้งข้าวพระลงมาเปลี่ยน เพราะห้ามมิให้ผู้หญิงขึ้นไปเวลาค่ำที่เสด็จขึ้นไปนมัสการบนนั้นก็ต้องขึ้นไปปรับใช้ แต่จะจำให้ชัดเจนว่าทำอะไรบ้างก็ไม่ได้ เพราะเวลานั้นบอดเสีย (เป็นสำนวนในสมัยรัชกาลที่ ๕ เนื่องมาจาก

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

คราวหนึ่งคนเป็นไข้หวัดกันมาก แพทย์ฝรั่งว่าเป็นปอดบวม บางคนเป็นแล้วตาย ฉะนั้นเมื่อใครเป็นไข้หวัด ก็ระแวงว่าจะเป็นปอดบวมทำให้ใจเสีย จึงเกิดสำนวนคำว่า ปอด ขึ้นหมายถึงกลัว ปอดเสียก็หมายความว่า ขวัญเสีย) เป็นกำลังด้วยเรื่องกลัวผีเป็นอย่างยิ่ง ถ้าขึ้นบันไดทีหนึ่งลงบันไดทีหนึ่งหน้าแข้งแตกทุกครั้ง จนเป็นจำได้ว่าถึงเวลาวิสาขะแล้วหน้าแข้งคงเป็นแผล ด้วยทางที่ขึ้นลงนั้นเป็นชอกแซก เมื่อก้าวขึ้นไปเสียงฝีเท้าตัวเองดังตึงๆ ก็นึกว่าผีวิ่งตาม ถ้าพอลูกออกไปถึงบันไดไม้ที่พาดบนหลังคาพระที่นั่งงคราญเป็นกลางแจ้ง แลดูเข้ามาข้างในมืด ยิ่งกลัวก็รีบก้าวหน้าขึ้นไป บันไดนั้นคมเพราะเป็นไม้บางจึงได้กัดหน้าแข้ง แต่ขึ้นไปทำอยู่บนนั้นจะลึกลับก็ทำไม่ได้ ดูหลายปีอยู่ จะเลิกเสียเพราะเหตุใดหรือเพราะเกิดไฟไหม้ในการเฉลิมพระชนมพรรษา ก็จำไม่ได้อีก เพราะอายุข้าพเจ้าในระหว่างนั้นอยู่ในกำขบลิบขบ”

เรื่องที่เนื่องด้วยวิสาขบูชาในสมัยรัชกาลที่ ๔ ยังมีอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงเกี่ยวข้องกับ เป็นเรื่องที่ไม่ว่าหลายนัก จึงขอคัดพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๕ ที่ได้พระราชทานไปลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ราชกุมาร ฉบับลงวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) มารวมไว้ด้วยดังต่อไปนี้

“ประมาณ ๒๔ ฤๅ ๓๐ ปีมาแล้ว (คือปีชวด จอศก จุลศักราช ๑๒๒๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๐๗) เรากำลังอยู่ในตำแหน่งที่ลูกเธอและนักเรียนธรรมเนียมนิวิสาขบูชาในรัชกาลที่ ๔ ถึงว่าไม่มีการอันใดมากกว่าเดี๋ยวนี้ก็เป็นพระราชธูระยั้งนัก กลางเดือนแลแรมค่ำ ๑ แรม ๘ ค่ำ ๓ ค่ำ มักไม่ได้เข้าที่บรรทมตลอดยังรุ่ง ด้วยเกี่ยวข้องกับเรื่องบูชาอันแลมีราชการมากก็มีได้ละวัน จึงต้องทำให้ใช้เวลามากในระยะนั้น

เรื่องที่เล่าบัดนี้คือเป็นวันขึ้น ๑๑ ฤๅ ๑๒ ค่ำในเดือนนั้น ผู้ใดไม่ทราบนำชาตหฺรคุณมาถวาย โตประมาณสักเท่านี้ ขาตหฺรคุณนี้เป็นดินสอสำหรับทรงลงยันต์ ในเวลาการพิธีเช่นนั้นด้วยกระดาดปิดทองพระ

ซึ่งทรงเก็บไว้ล่วงหน้าประมาณ ๑๕๐ แผ่นฤกษ์อะไร สำหรับเผารอยลงใน
น้ำมันต้วสาชะ ดินสอเดิมที่เคยทรงลงนั้นเป็นด้ามทองคำสั้นเล็กยังมิใช้ได้
อยู่ แต่เพราะมีผู้นำมาถวายใหม่แท่งโตแลยาวขึ้นไปกว่าจึงพระราชทานให้
เราในเวลาค่ำด้วยคำตำราว่า **ให้เจ้าฝนเองอย่าวานใคร อย่าให้ผู้หญิงจับ
ให้แล้วทันวันกลางเดือน**

เมื่อเราได้รับรับสั่งแลดินสอชาดทรงคุณนั้นมา มีความหนักใจเป็น
อันมาก ด้วยรูปชาดทรงคุณนั้นเป็นเหลี่ยม แลยาวเหมือนแท่งครึ่งฝรั่งที่ใช้
ตีตรา แต่โตกว่านั้น สังเกตดูเนื้อแข็งขนาดดินสอแก้วพม่าอย่างแข็ง แลจำ
จะต้องหลาวให้แล้วเสร็จใน ๓ วัน จะให้ผู้ใดช่วยก็ไม่โปรด ถ้าไม่แล้วจะ
เสียคนเป็นเหลวไหลไป ได้รับพระราชทานมาในเวลาค่ำ ได้ลองขีดด้วย
มีดก็ไม่เข้า ต้องใช้ฝนด้วยคิลาตองชนิดหนึ่งในวันแรก แล้วก็เก็บซ่อนไว้
บนหัวนอน นอนไม่ใคร่หลับสนิท เพราะกะโปรแกรมว่าพรุ่งนี้จะทำ
อย่างไรต่อไปเป็นต้น

พอเวลา ๑๑ หุ่่มตื่นขึ้นฝน แต่ชาดนั้นกรวดอยู่ในนั้นมากพอฝน
เข้ารูปจวนจะเรียบก็มีไปขึ้น เมื่อฝนโป้นั้นจะให้หายก็หลุดออกมาเป็นเม็ด
กรวดเป็นรอยโหว่ ต้องฝนที่อื่นแก้ทำให้เกลี้ยง แต่อย่างนี้หลายครั้งหลาย
หน จนกินข้าวก็ต้องให้คนป้อน

ในวันนั้นเราได้ตั้งใจหรือจะได้ออกไปด้วยจำไม่ได้ว่าจะขอยุ่ด
เรียนหนังสืออังกฤษสัก ๑ ฤ ๒ วัน แต่ไม่ได้บอกว่าเหตุอะไร ด้วยดู
เหมือนเป็นแต่เรื่องเล็กน้อยของผู้ใหญ่ แต่เป็นการใหญ่ของเราผู้เป็นเด็ก
อายุศั ๑๑ ฤ ๑๒ ปี อย่างขำไทย เพราะเวลาเรียนนั้นตั้งแต่ ๔ โมงเช้า
จน ๔ โมงเย็นมีเวลาหยุดกลางวันครู่หนึ่ง แต่ไม่ได้กลับมาเรียน เวลาตั้ง
แต่บ่าย ๕ โมงล่องไป เป็นเวลาเผ้าจนหัวค่ำบ้างดึกบ้างมีเวลาทำงานอยู่
แต่เช้าตื่นนอน จนเวลาเรียนเท่านั้นที่จะได้ทำงาน เวลาทำมิ ๓ วันเป็น
อย่างซ้ำที่จำจะต้องแล้ว เพราะฉะนั้นในวันรุ่งขึ้นจึงได้งดเสียไม่ไปโรงเรียน
แต่ครั้นเวลา ๕ โมงเช้าครูของเราได้มาตามถึงเรือนเอง เห็นเวลา

ทำการอยู่ดูเอาว่ามัวเล่น เราก็ไม่อาจอธิบายเหตุผล เพราะเห็นว่าศาสนา
ต่อศาสนาตรงกันข้ามนัก ในเวลานั้นกำลังอเมริกันมิสชันรียาวาทต่อพุทธ
ศาสนานักอยู่ ถ้าเล่าเรื่องให้ฟังคงจะไปมีอาติเคลในหนังสือพิมพ์อันใด
อันหนึ่ง ซึ่งไม่เป็นที่พึงพระราชหฤทัย เราจึงตกลงยอมไปเรียนตามเวลา
และรับคำติเตียนว่าช้าไปชั่วโมงหนึ่งในวันนั้นด้วย

ครั้นเลิกเรียนในเวลาบ่าย เย็นก็ขึ้นไปเผ้าตามเคย ต่อกลับมากกลาง
คืนจึงได้ทำงาน แลตื่นขึ้นเวลาเช้าจนถึงเวลาเรียนก็ไปเรียนไม่ให้อด
เตือนอีก แต่ในเวลานั้นเราเคยเรียนหนังสือขอมอยู่ด้วยชั่วโมงหนึ่งก่อน
เรียนหนังสืออังกฤษ บอกลากันได้โดยความเข้าใจซึ้งมืทราบดี

การที่ทำได้ฝนดินสอ นั้น เมื่อแต่งตัวกลมเข้าเป็นรูปดีแล้ว จะทำให้
เกลี้ยงก็หลุดออกเป็น ๒ อัน เพราะเป็นกาบประสานกันอยู่ จึงได้กลายเป็น
เป็นดินสอสองอันขึ้น อัน ๑ ยาวอัน ๑ สั้น แต่ต้องฝนใหม่ทั้งสองอันด้วย
ความร้อใจเป็นอันมาก แล้วสำเร็จได้ในเวลากลางคืนวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ได้
นำไปถวายที่หอพระเจ้าต่อพระที่นั่งไพศาลในเวลา ๔ ทุ่ม ๕ ทุ่ม แต่มี
ความหวาดหวั่นครั้นคร้ามมาก ด้วยเหตุว่าของเดิมยาวท่อนเดียว มาทำ
หักออกให้เป็น ๒ ท่อน แลไม่เกลี้ยงเกลามากเหมือนอย่างของเดิมที่ทรงมีอยู่
เพราะมือเด็กซำๆ เพียงเท่านั้นฝน แลเวลาก็น้อย

แต่ครั้นเมื่อได้กราบทูล ทูลกระหม่อมกลับโปรดชมเชยว่ามีความ
เพียร ทรงรับไว้แต่ท่อนยาว ท่อนสั้นนั้นพระราชทานให้เราแลรับสั่งว่าจะ
สอนวิชาทั้งปวงนี้ให้ต่อๆ ไปด้วยๆ”

พระราชนิพนธ์ที่คัดมาข้างต้นนั้นมีพระประสงค์จะให้พระราชโอรส
ที่กำลังทรงศึกษาอยู่ในโรงเรียนราชกุมารได้ตระหนักถึงความเพียร ความ
ตั้งใจรับผิดชอบในการทำงาน และทำให้เราได้ทราบถึงการศึกษาของ
พระองค์ขณะทรงพระเยาว์ด้วย

ขอย้อนกลับไปกล่าวถึงเหตุการณ์ในปีระกา ตรีศกจุล ศักราช
๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) ซึ่งเป็นปีที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ คาดว่าถ่ายเมื่อรับพระสุพรรณบัฏ พ.ศ. ๒๔๐๔

จุฬาลงกรณ์มีพระชนมายุได้ ๙ พรรษา สมควรที่จะได้รับพระสุพรรณบัฏ
เฉลิมพระนามโดยโบราณจารีตสืบมาจึงทรงพระกรุณาโปรดให้จัดพระราช
พิธีต่อจากโสกันต์พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ ซึ่งในพระราช
พงศาวดารได้บันทึกไว้ว่า

ณ วันพฤหัสบดีเดือน ๔ แรม ๕ ค่ำ (วันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ.
๒๔๐๔) เวลาบ่ายได้ตั้งการพระราชพิธีแห่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้า
จุฬาลงกรณ์ ตั้งขบวนแห่แต่เกยที่ประทับข้างในมาออกประตูราชสำราญ
เลี้ยวมาหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมมาฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์
บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท รับพระสุพรรณบัฏแทนลงทรง ขบวนแห่
เหมือนแห่โสกันต์อย่างใหญ่ มีนางมยุรฉัตร (หมายถึงนางเชิญพุ่มทำด้วย
หางนกยูง มีด้ามถือ เดินนำหน้าพระยานุมาศ) นางเชิญเครื่องนางสระ
(เด็กผู้หญิงแต่งตัวใส่เกี้ยว นุ่งผ้าลายพื้นเขียว ห่มผ้าแพรสีเสด เดินพนม
มือตามกระบวนแห่) คู่เคียงพระราชยานนั้น ทรงพระราชดำริว่า จะต้อง
จัดทำหน้าที่เนื่องมาตามตระกูลซึ่งเคยเป็นคู่เคียงเมื่อครั้งโสกันต์ (หมายถึง
เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ ทรงโสกันต์ในรัชกาลที่ ๒
เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙) นั้นมาเป็นคู่เคียง บุตรที่ทำราชการเป็นผู้มี
ฐานันดรยศก็มีอยู่หลายตระกูล

จึงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาวิวัฒน์มหาโกษาธิบดี (ต่อมาใน พ.ศ.
๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนราชทินนามให้
ใหม่ว่า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี) ตระกูลในพระยามนตรีสุริย
วงศ์ เจ้าพระยายมราช (นุช) ตระกูลในเจ้าพระยาอภัยภูธรเป็นคู่ที่ ๑,
เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) และเจ้าพระยาธรรมาธิกรณ์ (เลื่อ) เป็นคู่ที่ ๒,
พระยาราชภักดี (ช้าง) และพระยามหาอำมาตย์ (บุญศรี) เป็นคู่ที่ ๓,
พระยาราชบุรี (กุ่ม) ตระกูลในเจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์และพระยาราชพงศา
นุรักษ์ ตระกูลในพระยาอุทัยธรรม (แก้ว) เป็นคู่ที่ ๔, พระยาศรีพิพัฒน์
(แพ) ตระกูลพระยาศรีสุริยวงศ์และพระยาประชาชีพตระกูลในเจ้าพระยา

พลเทพ เป็นคู่ที่ ๕, พระยาโบราณนุรักษ์และพระวิชิตรไกร ตรีภูล
เจ้าพระยานครศรีธรรมราชเป็นคู่ที่ ๖

ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๖ ค่ำ (วันที่ ๒๑ มีนาคม
พ.ศ. ๒๔๐๔) เวลาเช้าตั้งขบวนแห่ไปรับพระสุพรรณบัฏ ครั้นถึงพระที่นั่ง
ดุสิตมหาปราสาทเสด็จเข้าที่ทรง ทรงเครื่องแล้วเสด็จไปประทับบัลลังก์
ในที่มณฑลพิธี จึงพระศรีสุนทรโวหาร เจ้ากรมพระอาลักษณ์อ่านประกาศ
พระบรมราชโองการ ดังต่อไปนี้

สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหมื่นพิจิตรเสวยสุรสักกาศ

“ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตกาลล่วงแล้ว ๒๔๐๔
พรรษา ลุศักราช ๑๒๒๓ ปัตยบันกาลกุกกุณสังวัจจรมคฺคณมาศ กาลปัช
ฉัญญติถิศุกรวาร บริเหทกาลกำหนด พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหา
มงกุฎ ฯลฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่าพระเจ้าลูกเธอเจ้า
ฟ้าชายพระองค์ใหญ่ เมื่อเวลาประสูติใหม่ ท่านเสนาบดีทั้งปวงได้พร้อม
กันกราบทูล ขอยกย่องให้เป็นพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า เพื่อจะรักษาแบบอย่าง
บูรณราชประเพณีไว้ไม่ให้เสื่อมสูญ แต่ยังหาได้พระราชทานพระสุพรรณบัฏ
จารึกพระนามไม่ ครั้นนี้จึงมีพระบรมราชโองการมานพระบัณฑูรสุรสิงหนาท
ดำรงสั่งให้เลื่อนเฉลิมพระนามพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่นั้น ให้
เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏ
ว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฏ
บุรุษรัตนราชรวิวงศ์ วรุตมพงศบริพัตร ศิริวัฒนราชกุมาร ดังนี้ และให้
เป็นเจ้าฟ้าต่างกรม มีนามกรมว่า กรมหมื่นพิฆเณศวรสุรังคาส* ได้ทรง
ศักดิ์นา ๔๐๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า

ขออาราธนาเทพดาผู้มีเมตตาคุณเสวยศรัทธาอันประเสริฐ ซึ่งสถิตดำรงอยู่
ได้ในภูมิพฤษภาอากาศกาญจนรัตนพิमानทั่วทุกแห่งเหล่าเป็นอาทิ คือ
เทพยอันทรงนามสยามเทวาริราช ซึ่งเป็นอธิบดีได้บริรักษ์บำรุงกรุงเทพ-
มหานคร อมรรัตนโกสินทร์มหินทรายุธยานี้ และเทพยเจ้าผู้อภิบาลรักษา
นพปดลเศวตฉัตรศิริรัตนราชราไชยวริย และเทพยอันรักษารัตนบัลลังก์
พระที่นั่งบรมอาสน์ใหญ่น้อย ในพระราชนิเวศน์บรมมหาราชวังทุกตำบล
ทั้งเทพยเจ้าอื่นๆ ผู้มีทิพยานุภาพมหิทธิฤทธิ์สถิตในภูมิลำเนาแนว
พฤษภบรรพตอากาศพิमानทุกสถานทั่วพระราชอาณาจักร บรรดาซึ่งมี
ไมตรีจิต ได้ผดุงบริรักษ์พระบรมราชวงศ์สืบมาจนกาลบัดนี้ จงได้ทำนุ
บำรุงรักษาสมาเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์นี้ ให้ทรงเจริญพระทฤณ
ชนมายุ พรรณสุขพละปฏิภาณ ศิริสวัสดิพิพัฒนามงคลเกียรติยศอิสริย
ศักดิ์เดชานุภาพทุกประการ ทำราชการสนองพระเดชพระคุณโดยสมควร

แก่ความเป็นในพระราชตระกูลอันสูงศักดิ์ในพระบรมราชวงศ์นี้ ขอให้พระ
เกียรติคุณดลยศปรากฏไปสิ้นกาลนานเทอญ

อนึ่ง เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้า
ต่างกรมพระองค์หนึ่งแล้วดังนี้

ให้ทรงตั้ง เจ้ากรม เป็นหมื่นพิมเณศวรสุรลังกาศ ถือกักดินา ๘๐๐

ให้ทรงตั้ง ปลัดกรม เป็นหมื่นวรราชบุตราชรักษ์ ถือกักดิ ๖๐๐

ให้ทรงตั้ง สมุหบัญชี เป็นหมื่นอนุรักษพลสังขยา ถือกักดินา ๓๐๐

ให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งทั้ง ๓ นี้ ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณโดย
ผาสูกสวัสดิ์ ทุกประการเทอญ”

เมื่ออาลักษณ์อ่านประกาศแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระราชทานอภิเชษด้วยน้ำพระมหาสังข์ทรงเจิมแล้วจึง
พระราชทานพระสุพรรณบัฏจารึกพระนาม และพระราชทานเครื่องสำหรับ
พระอิสริยยศเหมือนอย่างเจ้าฟ้าต่างกรมทุกประการ พานพระศรี พระเต้า
พระสุพรรณศรีลงยาราชาวดีล้วน ซึ่งในเวลานั้นหา มีพระบรมวงศานุวงศ์
พระองค์ใดได้รับพระราชทานไม่ ทั้งส่วนซึ่งเป็นของพิเศษพระราชทาน
พระสังวาลพระนพองค์น้อย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
พระราชทานพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จพระราชดำเนิน
ไปขัดทัพพม่าตำบลปากแพรกเมืองกาญจนบุรี แลพระธำมรงค์นพเก้า
เครื่องต้นกับพระแสงกระบี่ทรงเดิมลงยาราชาวดีศิระนาคนันท์ ซึ่งเรียก
ว่ากระบี่โอเณหาพระแสงกันหย่นฝักทองลงยาราชาวดี แลพระวอประเวศวัง^๒

ต่อจากนั้นเสด็จลงมาแต่งพระองค์ที่พระที่นั่งอาภรณ์พิโมกข์ ทรง
ฉลองพระองค์แลพระมาลาสำหรับยศซึ่งได้พระราชทานแลทรงพระกรุณา
โปรดพระราชทานพระมหาสังวาลนพรัตนราชวรามาภรณ์เครื่องต้นให้ทรง
เจียกซ้าย ทรงพระสังวาลเพชรของเดิมเจียกขวาทรงเหน็บพระแสงกัน
หย่นซึ่งได้พระราชทาน แห่กลับคืนเข้าพระบรมมหาราชวัง

ครั้นเวลาบ่ายทรงเครื่องต้น พระราชทานมงกุฎดอกไม้ไหวแล

พระแสงตรีเพชรให้ทรงแห่มาสวมโภชน พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทเป็น
เสร็จการพระราชพิธี

ในตอนต้นได้กล่าวถึงเรื่องเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงเรียนภาษาอังกฤษและภาษาขอมไว้เล็กน้อย จึงขอเล่าขยายความต่ออีกเล็กน้อยเพื่อให้เรื่องชัดเจนมากขึ้น

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ที่โปรดให้มีพระราชพิธีรับพระสุพรรณบัฏ
ดังกล่าวข้างต้นนั้นเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระ
ราชดำริว่า เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์และพระเจ้าลูกเธอชายหญิงอีกหลาย
พระองค์ มีพระชันษาสมควรจะทรงเล่าเรียนความรู้ชั้นสูงขึ้นไปได้
ทรงเห็นว่าความรู้ภาษาอังกฤษจะเป็นภาษาสำคัญและมีความจำเป็น
สำหรับราชการบ้านเมืองต่อไปในภายหน้า จึงมีรับสั่งให้สืบทาดูสอนภาษา
อังกฤษที่เมืองสิงคโปร์

ในครั้งนั้นมีสเตอร์วิลเลียม อัดัมสัน ผู้จัดการบริษัทบอร์เนียวที่
สิงคโปร์ได้แนะนำนางแอนนา เลโอนีเวลลีให้เข้ามาเป็นครู

นางแอนนาได้เข้าเฝ้าเมื่อวันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๔๐๕ โดยตกลง
กันว่าแอนนาจะต้องสอนภาษาอังกฤษ วิทยาศาสตร์เบื้องต้น วรรณคดี
อังกฤษ ขนบธรรมเนียมของอังกฤษ แต่ไม่ต้องสอนศาสนาคริสต์ การ
สอนหนังสือในครั้งนั้นได้แบ่งออกเป็น ๒ ผลัดคือผลัดเช้าสอนบรรดา
พระราชโอรสและพระราชธิดาซึ่งมีพระชนมายุระหว่าง ๕-๑๑ พรรษา
มีพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ธรรมาสุตา ซึ่งเป็นพระราชธิดาพระองค์
แรกในรัชกาลที่ ๔ (ที่ ๑ ในเจ้าจอมมารดาแพ) มีพระชนม์ได้ ๑๑ พรรษา
สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ และเจ้าฟ้าจันทร์มณฑล
โสภณภควดี ส่วนภาคบ่ายสอนบรรดาเจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมซึ่งมีอายุ
ยังน้อยอยู่ การสอนใช้เวลาวันละ ๓ ชั่วโมง โปรดให้สอนที่พระที่นั่ง
ทรงธรรม^๓

เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงเล่าเรียนภาษาอังกฤษในสำนักนางแอนนาอยู่

จนบรรพชาเป็นสามเณร ครั้นเมื่อเสด็จออกไปอยู่ฝ่ายหน้าแล้วพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้หม่อมจันดเล ชาวอเมริกันมาเป็นครูอยู่จนสิ้นรัชกาลที่ ๔

ส่วนการศึกษาวิชาต่างๆ นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า

“สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ได้ทรงเล่าเรียนในสำนักพระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุตรี ซึ่งเป็นขัตติยราชชนนีทรงรอบรู้ทั้งอักษรสมัยและโบราณราชประเพณีเป็นต้น ภาษามครโปรดให้พระยาปริยัติธรรมธาดา (เปี่ยม) เวลานั้นยังเป็นหลวงราชาภิรมย์ กรมราชบัณฑิตเป็นพระอาจารย์ เสด็จออกไปทรงศึกษาที่หอพระมณเฑียรธรรมในวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นเวลา

การยิงปืนไฟทรงศึกษาในสำนักพระยาอภัยศรเพลิง (ศรี) วิชามวยปล้ำ กระบี่ กระบอง ทรงศึกษาต่อหลวงมัลโยธานุโยค (รุ่ง) วิชาอศวกกรรม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครอบพระราชนาน แล้วโปรดให้ทรงศึกษาในสำนักหม่อมเจ้าสิงหนาทในกรมพระพิทักษ์เทเวศรฯ ต่อมาส่วนวิชารัฐวิธานบาลราชประเพณีและโบราณคดีทั้งปวงนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราโชวาทฝึกสอนเองโดยตลอด”

แม้เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ก็ได้ทรงศึกษาวิชาชาครกรรมในสำนักสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระบำราบปรปักษ์ดังมีเรื่องปรากฏว่าเคยเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปถึงพระพุทธรบาทจังหวัดสระบุรี และทรงรำพันถวายพระพุทธรบาทเป็นพุทธรูปหาเห็นอกระพองข้าง

และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ มีพระราชประสงค์จะทรงศึกษาภาษาอังกฤษต่อไปถึงวิธีแต่งหนังสือ โปรดให้ครูแปเตอร์สันเข้าไปสอนถวายในเวลาค่ำเมื่อทรงว่างราชการสัปดาห์ละ ๒ ครั้ง แต่ก็ทรงศึกษาอยู่ได้ไม่นานก็ต้องเลิก ด้วยพระราชธุระอื่นมีมากขึ้นตามลำดับจนหาเวลาว่างได้ยาก

เชิงอรรถ

๑. เกี่ยวกับนามกรรมนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้พระราชทานเทวรูปมหาวินศวรรแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ยังทรงพระเยาว์ด้วยถือกันว่า ถ้าบูชามหาวินศวรรแล้วทำให้จำเรียนสวดดี ครั้นเมื่อทรงคิดซื้อเจ้ากรรมให้เป็นหมื่นพิฆเณศวรสุรลังกาต จึงรับสั่งว่าเมื่อเอาชื่อเอาเสียงของท่านมาแล้ว ก็ควรจะมีเทวรูปบูชา จึงพระราชทานเทวรูปองค์นั้นให้บูชาต่อมา

๒. การที่พระราชทานพระวอประเวศวังนี้เป็นของใหม่ เพราะแต่เดิมไม่ได้ถือเป็นธรรมเนียมว่าเป็นของเจ้านายทรง เล่ากันว่าแต่เดิมกรมขุนอิศราบุรีจรงค์หาอย่างแคว่กัญญาขุนนางมาทรงแก้ไขทำให้งามดีขึ้น มีพนกหลัง พนกข้างถัดด้วยหว่าย หลังคาผ้าซิ่นผืนทรงใช้ขึ้นก่อนเจ้านายทั้งปวง ภายหลังได้เป็นอย่างกันต่อๆ มา ครั้นมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังเสด็จอยู่วังนอกและกรมพระราชวังก็ได้ทรงทำพระวอขึ้นทรงแล้วพระราชทานนามว่า วอประเวศวัง ครั้นเมื่อเสด็จเสวยราชย์แล้ว จึงพระราชทาน**พระวอประเวศวัง**นั้นแก่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎฯ ซึ่งยังทรงผนวชอยู่ได้ทรงต่อมา จึงได้เป็นธรรมเนียมต่อมาว่า ถ้าพระองค์เจ้าตั้งกรมแล้วก็ทรงพระวอ ที่ยังไม่ได้ตั้งกรมก็ทรงพระเสลี่ยง

๓. เรื่องของนางแอนนา เลโอนีเวลส์ได้เขียนไว้แล้วในหนังสือ “ชาวต่างชาติในประวัติศาสตร์ไทย” ของ ส. พลายน้อย